

Ke kvalifikátoru *kolokviální* v Akademickém slovníku současné češtiny

Keywords: colloquial-standard, colloquial, qualifier, non-standard, standard

Klíčová slova: hovorový (kolokviální), kolokviální, kvalifikátor, nespisovný, spisovný

Abstract

The article deals with the concepts of *colloquial-standard Czech*, *everyday Czech* and *common Czech*. The concept of the *standard Czech* and its norm is analysed in more detail; this analysis is used also as a starting point for the evaluation of words from the point of view of their (non-)standardness. The paper criticises the broad definition and use of the qualifier *kolokviální*, used for the units of the spoken informal language in the article by P. Kochová and Z. Opavská devoted to the preparation of the Academic Dictionary of the Contemporary Czech. Instead of the qualifier *colloquial* delimited in this way, the author proposes – on the data of univerbation units, loanwords and new meanings – to use both the qualifier *non-standard* and the newly more narrowly delimited qualifier *colloquial*, which would correspond to the qualifier *colloquial-standard* in the existing dictionaries. The article arrives to the conclusion that the conception of P. Kochová and Z. Opavská would disrupt the integrity of the standard Czech, because with their broadly delimited qualifier *colloquial* non-standard words would enter into the standard Czech.

Článek pracuje s pojmy hovorová, běžně mluvená a obecná čeština. Podrobněji se zabývá pojmem spisovná čeština a její norma, což je východiskem při hodnocení slov z hlediska spisovnosti a nespisovnosti. Příspěvek kritizuje širokou definici i užívání kvalifikátoru kolokviální, který se používá pro jednotky mluveného neformálního jazyka v článku P. Kochové a Z. Opavské při přípravě Akademického slovníku současné češtiny. Místo takto vymezeného kvalifikátoru kolokviální se navrhuje na konkrétním materiálu (univerbizáty, slova cizího původu, nové významy) užívat jednak kvalifikátoru nespisovný, jednak nově úžeji vymezeného kvalifikátoru kolokviální, který odpovídá kvalifikátoru hovorový (spisovný) v dosavadních slovnících. Článek dochází k závěru, že pojetí P. Kochové a Z. Opavské by narušilo integritu spisovné češtiny, protože by se s jejich široce vymezeným kvalifikátorem kolokviální do spisovné češtiny dostala nespisovná slova.

Slovní zásoba současné češtiny psané a především mluvené je dynamická, vznikají nová slova a nové významy v jednotlivých stylových oblastech a při vzájemném působení jednotlivých útvarů národního jazyka. Nelze se však zabývat jen jevy neologickými, ale je třeba vidět, že slova a významy také vycházejí z užívání, zastarávají a že se mění stylová charakteristika slov. Dochází tak k pohybu a změnám u lexikálních prostředků, a proto popis slovní zásoby ve slovníku může činit některé potíže. Při popisu rozvrstvení slovní zásoby se v poslední době u většiny pražských lingvistů nevyhází z útvarů (variet) strukturně vymezených, ale uplatňuje se především komunikační přístup.¹ Cílem článku je metodologicky se zamyslet nad kvalifikátorem kolokviální při stylové charakteristice slov a jejich významů v připravovaném Akademickém slovníku současné češtiny (ASSČ).

P. Kochová a Z. Opavská navrhuji na rozdíl od dosavadních slovníků ve svém programovém článku k ASSČ:

[...] užívání kvalifikátoru *kolokv.* pro označení lexikálních jednotek příznačných pro mluvený neformální jazyk, např. **ajncvaj**, **ancvaj**; **datlovat**, kvalifikátoru *kolokv.* Δ pro kolokviální výrazy směřující k bezpříznakovému užívání, např. **diplomka** (Kochová, Opavská 2016a, s. 71n.; srov. také Kochová, Opavská 2016b, s. 4).

Uvedené kvalifikátory jsou v souladu s postulátem autorek, že některé otázky chtějí řešit nově nebo odlišně než předcházející výkladové slovníky (Kochová, Opavská 2016a s. 58).² Pojetí kolokviálnosti v uvedeném smyslu se už uplatnilo v elektronickém zpracování slovníkových hesel od písmena A na internetu. Termín kolokviální zavedl F. Čermák (srov. Čermák, Hronek, Machač 1994, s. 16), který dlouhodobě usiluje o pospisovňování (standardizování) slov obecné češtiny.

¹ Nejnověji srov. Homoláč Mrázková 2014. V mimopražských regionech pozoruujeme, že se lingvisté v duchu postulatů Pražského lingvistického kroužku opírají o útvarový přístup k češtině.

² Už SSČ také nově redefinoval některá slova, uváděná v SSJČ jako obecněčeská, ve slova hovorové spisovné češtiny, a to např. *habaděj*, *kloudný*, *nachomýtat se*, *pár* (několik, z němčiny), *párkrát* atd. Dnes bychom už slova *pár*, *párkrát* hodnotili jako spisovně neutrální, tj. kvalifikátor ve slovníku není potřebný.

Zatímco v dřívějších výkladových slovnících se užívalo kvalifikátorů hovorový a obecněčeský, v ASSČ se s těmito kvalifikátory záměrně nepracuje.³

Nový kvalifikátor *kolokviální* znamená česky ‚hovorový‘, ale jeho definice P. Kochovou a Z. Opavskou a využívání tohoto kvalifikátoru při zpracovávání jednotlivých hesel v elektronické verzi ASSČ je naprosto nevyhovující. Uživatele slovníku často nezajímá, zda jde o jevy mluveného neformálního jazyka, o jevy kolokviální nebo o jevy kolokviální Δ, ale chce se dovědět, zda je slovo spisovné, nebo nespisovné. Kvalifikátor *kolokviální* rozdíl spisovnosti a nespisovnosti rozostřuje, dokonce může uživatele slovníku mást, klamat. Blízký je mu termín *běžně mluvený*. Běžně mluvená čeština, která stojí v přechodném pásmu mezi vyhraněnými strukturními útvary, jimiž jsou spisovný jazyk a dialekt (Jedlička 1974, s. 38n.), se chápe jako nekodifikovaný jazyk, tedy jako čeština nespisovná; s tímto pojetím se ztotožňujeme.⁴ Běžně mluvenou češtinu lze jen s obtížemi chápat jako jeden jazykový útvar s nějakou strukturou, protože má neostře hranice, uvnitř takové češtiny je *o b e c n á č e š t i n a*, která bývá považována za jazykový útvar (Sgall 1990), proto v dřívějších slovnících se u nespisovných slov uváděla jako kvalifikátor zkratka *ob.* (obecněčeský). Odlišit spisovnou češtinu a nespisovnou běžně mluvenou češtinu ovšem není někdy jednoduché. Vedle výrazů vyhraněně nespisovných jsou v běžně mluvené češtině slova, slovní spojení, fráze a rčení, které se pohybují na hranici spisovnosti.

V dosavadních slovnících se *hovorová slova a významy považovaly za spisovné*. Lingvisté moravskoslezští a někteří lingvisté z Čech rozumějí termínem *hovorová čeština* stále význam ‚podtvar spisovné češtiny‘ (Šrámek 2007, s. 29) a jsou tak ve

³ Kvalifikátory *hovorový* a *obecněčeský* nenacházíme už ve slovníku neologismů, který rezignuje na rozlišování spisovnosti a nespisovnosti v mluveném vyjadřování. Je tam kvalifikátor *běžně vyjadřování*, ještě se neuvádí kvalifikátor *kolokviální* (Martincová a kol. 1998, s. 19n.).

⁴ Jinak pojímá běžně mluvenou češtinu F. Štícha (2013, s. 27). Je to pro něho synonymum s češtinou *hovorovou*, *spisovnou*.

shodě s dosavadní lingvistickou tradicí (SSJČ 1, s. X). Naproti tomu laikové a někteří lingvisté z Čech chápou pojem *hovorová čeština* jako protiklad ke spisovné češtině, tedy ve významu ‚*nespisovná čeština*‘. Došlo tak k rozkolísání českého termínu *hovorová čeština* (Štěpán 2015, s. 143–148), a proto by asi nebylo dobré kvalifikátor *hovorový* dále ve slovníku používat, třebaže v SSJČ byl obvyklý. Lze ale využít toho, že jeho cizí ekvivalent *kolokviální*, který se užívá i v zahraniční lexikografii, vymezíme jen ve významu ‚*hovorová spisovná čeština*‘. Navrhujeme, aby definice kvalifikátoru *kolokviální* byla změněna v tom smyslu, že by se nevycházelo z mluveného neformálního jazyka a za *kolokviální* by se nepovažovaly slova a významy nespisovné, ale jen spisovné, jako se dříve užívalo kvalifikátoru *hovorový*.

Otevřenou otázkou zůstává ovšem stanovení kritérií spisovnosti, tedy prestižního jazykového útvaru, jímž je jazyk spisovný (kultivovaný jazyk, jazyk vyššího komunikačního cíle). Dosud nedoceneným kritériem v jazykové kultuře vůbec je malý důraz na preference samotných mluvčích, kteří z důvodu určitého konzervatismu jsou většinou ochotni bez výhrad přijmout jako prestižní i jazykový prostředek, který by z hlediska frekvence či statistické významnosti do prestižního útvaru nepronikl. Spokojí se s prohlášením lingvistických autorit, že daný prostředek do prestižní komunikace patří (Prošek 2017, s. 104).

Celonárodní reprezentativní sociolingvistický výzkum postojů ke spisovné češtině, který se týkal všech vrstev české společnosti, roku 2010 ukázal, že 72,1 % respondentů uznává její důležitost v psané i mluvené podobě (Svobodová 2011, s. 91; Svobodová J., Adámková, Bogoczová, Jandová, Metelková, Svobodová D. 2011).

Je nutný empirický výzkum češtiny, vědecké poznání spisovné normy. Musí se přitom vycházet z rozsáhlého materiálu současné češtiny, která se chápe jako jazyk příslušníků tří žijících generací. Tento materiál by měl respektovat hierarchii pramenů (Štěpán 2009, s. 66). Hlavními prameny při zjišťování spisovné normy jsou odborné a publicistické jazykové projevy (nemohou to být projevy stylové

oblasti běžného dorozumívání, protože jejich norma je výrazně variantní). Odborné projevy jako celek plní vyšší komunikační funkci, která je jedním ze závažných rysů spisovného jazyka. Publicistické projevy čte a poslouchá mnoho lidí, situace je složitější o to, že autory jen některých z nich jsou „dobré řečové vzory“, kterým záleží na spisovné normě. Ke korpusům Ústavu Českého národního korpusu (primární je psaný korpus SYN) je třeba i při přípravě ASSČ přistupovat kriticky, protože v SYN naprosto převažují publicistické texty. Nelze mechanicky vycházet při kvalifikaci spisovnosti jen z frekvence slov a slovních významů, ale je třeba brát v úvahu i axiologický aspekt prestižní komunikace. K tomuto závěru jsme došli nezávisle na N. Bermelovi a L. Knittlovi (2012), srov. už Štěpán (2009, s. 67).

U slov se ve výkladových slovnících, jak známo, neuvádí, zda je spisovné nebo nespisovné. V dalších poznámkách nám půjde jen o ilustrativní sondu do slovní zásoby současné češtiny. Všimneme si několika případů, kdy je pro uživatele třeba nově uvést, že jde o slovo nebo význam spisovný, nebo nespisovný, uvést kvalifikátory kolokviální v našem významu 'spisovný', který se liší od významu P. Kochové a Z. Opavské, a nespisovný. Při hodnocení některých jednotlivých slov může mít ovšem současný kolektiv lexikografů odlišný názor, než uvádíme v tomto článku. Rozhodování o kvalifikaci slov jako kolokviálních, nebo nespisovných je společensky závažné, a proto tuto otázku ve slovníku nemůže řešit jednotlivec, ale musí vždy rozhodnout kolektiv autorů ASSČ i za přispění dalších lingvistů, kteří na rozdíl od laiků jako odborníci poznají směr vývojových tendencí ve slovní zásobě současné češtiny.

V lexikografii jde mimo jiné o rozlišení spisovnosti a nespisovnosti u univerbizátů. Univerbizáty jsou jednoslovná pojmenování na pozadí existujících synonymních pojmenování víceslovných. Složitost spočívá v tom, že proces univerbizace se uskutečňuje na pozadí vyrovnávání současné spisovné češtiny s běžně mluveným jazykem. Jistá tendence ve vztahu k jazykovým útvarům zde existuje: spisovné neutrální jsou zpravidla tvořeny sufixy *-ař/-ář*, *-an/-án* (*primán, oktaván*), sufixem *-ka* jak univerbizáty spisovné (*kopírka, písemka*), tak

univerbizáty (zatím) nespisovné (*cestovka, zdravotka*). Téměř výhradně nespisovné jsou univerbizáty se sufixy *-áč*, *-as*, *-árna* a často i univerbizáty se sufixem *-ák* (Kolářová 2013, s. 164). Podle našeho názoru v ASSČ by u spisovných univerbizátů bylo vhodné uvádět kvalifikátor kolokviální tak, jak jsme ho vymezili výše. U nespisovných univerbizátů by postačoval v ASSČ kvalifikátor nespisovný, kvalifikátor obecněčeský není vhodný proto, že univerbizáty nejsou teritoriálně omezeny na obecnou češtinu. Platí to i pro slovníková hesla uveřejněná elektronicky, jež dosud ve slovnících nebyla uvedena, srov. *achilovka* (místo kolokviální Δ má být kolokviální), *absták* (místo kolokviální má být nespisovný), *alzheimer* (místo kolokviální má být nespisovný). Už O. Martinová (1983, s. 87) při výkladu univerbizátů přihlížela k vrstvě hovorové spisovné.

Také u některých nových významů slov je třeba ve slovníku uvést, že nejde o význam kolokviální, ale o význam nespisovný. Novým lexikálním významem slovesa *dát* (jde o sedmý jeho základní význam, který ještě SSJČ neuvádí), je význam 'zvládnout', který vyjadřuje povzbuzování, srov. *sme ho jako povzbuzovali to dáš* (ORAL2013). Šíří se hlavně užíváním v běžně mluveném jazyce, v sociálních sítích, jeho užívání je podporováno médii. Tento význam proniká do téměř celého paradigmatu tvarů slovesa *dát* v uvolněné komunikaci především mladé generace. Nový lexikální význam slovesa *dát* patří do běžně mluveného jazyka, slovník by ho tedy měl kvalifikovat jako nespisovný (Štěpán 2016, s. 110), šíří se po celém území češtiny, proto nejde o význam obecněčeský, uvedený význam nepatří však do spisovné češtiny, není tedy kolokviální.

Existují některá slova, u nichž místo kvalifikátoru kolokviální je třeba uvést kvalifikátor nespisovný. Kritériem nespisovnosti je jednoznačně jejich původ: jsou to slova německého původu, jež pronikla do běžně mluveného jazyka v době česko-německého antagonismu, kdy se k nim jazykovědná kodifikace postavila odmítavě. V důsledku konzervatismu mluvčích nejsou stále považována za slova patřící do spisovné normy, srov. *akorát, flaška, furt, fusekle, holt, kór, luft, nakvalt, odpalírovat, šmakovat, špunt, vinšovat* atd. Elektronicky na in-

ternetu již byla zpracována slovníková hesla od A v ASSČ, takže víme, že slovo *akorát* se tam považuje za kolokviální, pro běžného uživatele slovníku je lépe uvést, že jde o slovo nespisovné, protože to pro něho má větší informační hodnotu. V dřívějších slovnících se u uvedených slov uváděl kvalifikátor obecněčeský, i když jde o slova s celonárodní platností, která nejsou omezena jen na obecnou češtinu. Slova německého původu mají velkou vývojovou dynamiku. Některé tyto nespisovné výrazy už zastarávají, jiné vůbec vyšly z užívání (slova *firhaňky*, *štruzok* běžně používala ještě moje babička, ve středním ASSČ už nebudou uvedena), konečně jiné velmi ojediněle se přehodnocují jako kolokviální. U slov *krám* (obchod), *šuple* je v SSJČ kvalifikátor obecněčeský, v SSČ je u nich už kvalifikátor hovorový (v našem pojetí kolokviální). Ve výkladových slovnících není uvedeno heslo *lautre* (docela), je to slovo nespisovné; SSČ neuvádí heslo *fikany*, *kór*; protože je to slovník malý.

Méně častá jsou v neformálním mluveném jazyce slova jiného původu než z němčiny (přímo nebo nepřímo z latiny, dále z francouzštiny, italštiny), ke kterým se jazykoveda nestavěla kriticky, protože od 19. století se v přejímání především z francouzštiny vidělo zbavování se závislosti na němčině, srov. *kuráž*, *lumen*, *malér*, *negližé*, *pakatel*, *pardon*, *pardonovat*, adjektivum *prima* apod. Tato slova tehdy proto byla označována ne jako nespisovná, ale jako hovorová (viz SSJČ), dnes bychom je označili jako kolokviální, někdy zastaralá. Kritériem spisovnosti je jejich neněmecký původ. Elektronicky je v ASSČ uvedeno, že *adié*, *adieu* je kolokviální Δ, lepší je kvalifikátor kolokviální poněkud zastaralý, SSJČ uvádí hovorový poněkud zastaralý.

Nejnověji se užívají v neformálním mluveném jazyce často slova anglického původu, která ještě ve starších slovnících nebyla uvedena, např. *googlovat*, *chatovat*, *lajkovat*, *oukej*, *reset*, *selfie*, z nichž snad jedině *lajkovat*, *oukej* jsou nespisovné, ostatní jsou kolokviální. Jsou to neologismy, které někdy nemají ustálenou výslovnostní a psanou podobu. V elektronické verzi ASSČ od písmena A je jen univerbizát *ajťák*, který je kvalifikován jako kolokviální, podle našeho názoru je

nespisovný. Ze starších přejímek z angličtiny jsou některá už hodnocena v SSJČ a SSČ jako hovorová, např. *fit* (Štěpán 1973, s. 109), v ASSČ by mělo být kolokviální.

Uvádět u citoslovcí kvalifikátor kolokviální jen proto, že jsou v mluveném jazyce, nepovažujeme za vhodné, srov. slovo *auvajs*, *jauvajs*, *jauveys*, *auveys* v elektronické verzi ASSČ. Jde o výrazy emocionální, expresivní.

Jistě by bylo možno uvést další lexikální materiál, u něhož není vhodné uvádět kvalifikátor kolokviální ve významu „nespisovný“.

Zavedením kvalifikátoru kolokviální v tak širokém vymezení, jaké podávají P. Kochová a Z. Opavská, do *Akademického slovníku současné češtiny*, který má pro běžného uživatele kodifikační platnost, i když v názvu slovníku není atribut spisovný, by se do spisovné češtiny dostala slova a významy nespisovné, to znamená, že pod rouškou kvalifikátoru kolokviální (hovorový) by docházelo k pospisovňování nespisovných jevů, a tím by se oslabila integrita spisovné češtiny, která je společensky důležitá.

Zkratky

- ASSČ *Akademický slovník současné češtiny*. Online: http://www.ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Akademicky_slovník_soucasne_cestiny.html.
- SSČ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha: Academia 1978.
- SSJČ *Slovník spisovného jazyka českého*, Praha: Nakladatelství ČSAV 1960–1971.

Literatura

- B e r m e l N., K n i t t l L., 2012, *Corpus frequency and acceptability judgements: A study of morphosyntactic variants in Czech*, „Corpus Linguistics and Linguistic Theory” 8(2), s. 241–275.
- Č e r m á k F., H r o n e k J., M a c h a ě J. (eds.), 1994, *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A – P*, Praha: Academia.
- H o m o l á ě J., M r á z k o v á K., 2014, *K stylistickému hodnocení jazykových prostředků, zvláště lexikálních*, „Slovo a slovesnost” 75, s. 3–38.
- J e d l i ě k a A., 1974, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha: Universita Karlova.

- Kochová P., Opavská Z., 2016a, *Akademický slovník současné češtiny*, „Naše řeč“ 99, s. 57–83.
- Kochová P., Opavská Z. (eds.), 2016b, *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- Kolářová I., 2013, *Univerbizáty*. In F. Štícha a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Praha: Academia, s. 163–178.
- Martincová O., 1983, *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*, Praha: Univerzita Karlova.
- Martincová O. a kol., 1998, *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*, Praha: Academia.
- Prošek M., 2017, *Jazyková kultura – současný stav disciplíny*. In O. Uličný (ed.): *Struktura v jazyce, jazyk v komunikaci*, Liberec: Technická univerzita, s. 101–107.
- Sgall P., 1990, *Havránkova koncepce rozvrstvení národního jazyka*. In A. Macurová (ed.), *Slavica Pragensia, 34. Sborník k počtě stého výročí narození akademika Bohuslava Havránka*, Praha: Univerzita Karlova, s. 83–92.
- Svobodová J., 2011, *Aktuální stav vnímání spisovné češtiny v České republice*. In O. Orgoňová (ed.), *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III.*, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 86–93.
- Svobodová J., Adámková I., Bogoczová I., Jandová E., Metelková R., Svobodová D., 2011, *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*, Ostrava: Universitatis Ostraviensis.
- Šrámek R., 2007, *Ke stratifikaci jazykových útvarů v současné češtině*. In: K. Klímová, E. Minářová (eds): *Čeština – bádání a učení. Sborník z mezinárodní vědecké konference k 60. výročí založení Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a k příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Přemysla Hausera, CSc.*, Brno: Masarykova univerzita Pedagogická fakulta, s. 22–32.
- Štěpán J., 1973, *Bud' fit!* „Naše řeč“ 56, s. 109–110.
- Štěpán J., 2009, *K vývoji názorů na prameny při zjišťování spisovné normy*, „Naše řeč“ 92, s. 57–71.
- Štěpán J., 2015, *Hovorová spisovná čeština*, „Bohemistyka“ 15, č. 2, s. 139–158. Online: <http://www.bohemistyka.pl/artykuly/2015/Stepan.pdf>.
- Štěpán J., 2016, *Nový význam slovesa »dat« a módní frazém »to dáš!«*, „Naše řeč“ 99, s. 107–111.
- Štícha F., 2013, *Úvodní pojmy o jazyce a komunikaci*. In F. Štícha a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Praha: Academia, s. 23–33.